

◆◆◆ ROKAY ZOLTÁN

A Jézus Szíve-tisztelet XVIII. századi emlékei a „végeken”

Adalék az irgalmasság ikonográfiájához

BEVEZETÉS

Újvidékkel¹ szemben, a Duna túlsó partján emelkedik az impozáns péterváradí² erődítmény, amely a XVII. század végén, a XVIII. század elején (1694–1718) épült fel, már a törökök feletti győzelem (zentai csata, 1697) és a karlócai³ békekötés (1699) után, okulva a múlt elrettető példáján. A falak közötti, teljes egészében műemlék jellegű várnegyed egyik házában született Jelacsics bán (1801–1859).

A vár különös kincse a Szent György Vértanú tiszteletére szentelt vártemplom (1701–1714), és a mellette álló rendház. A történelem folyamán mindkettő több ízben cserélt gazdát. A jezsuiták 1773-ban történt feloszlatása után a diakóvári⁴ püspökség töltötte be, és látta el az ottani hívek lelki szükségletét. Ma is megtekinthető a szoba, amelyben Josip Juraj Stroßmayer, az I. Vatikáni Zsinatról ismert későbbi đakovói püspök káplán korában lakott (1838). Működtek itt a minoriták is (konventuális ferencesek), akiknek emlékét Copertinói Szent József képe őrizte a rendház folyosóján (a szentet repülő helyzetben ábrázolva); azután ismét a đakovói püspökség töltötte be a plébániát, ezúttal idős lelkipásztorokkal (amolyan „papi otthon” lett); őket követték Palotti Szent Vince kongregációjának tagjai („palottinusok”). Jelenleg a szerémségi katolikus püspök székhelye. Diakóvár időközben metropólia lett, s Szerémség az egyik szuffragáneusa.

¹ Novi Sad, Neusatz.

² Petrovaradin, Peterwardein.

³ Sremski Karlovci, Karlowitz.

⁴ Đakovo.

A templom kriptájában több magas rangú katonai személy sírhelye látható. Így a Koháry-fivéreké és egy Stuarté.

Jómagam elsősorban a „palottinus-korszakban” jártam a péterváradi templomban és rendházban, mivel az akkori házfőnök, P. Dr. Jerko Matoš évfolyamtársam volt innsbrucki teológiai tanulmányaim idején. Az ő nevéhez fűződik a rendház teljes felújítása, amely éppen ott tett látogatásaim idején, az 1970-es évek elején és derekán zajlott nagy vehemenciával.

A péterváradi Jézus Szíve-kép

Egy látogatásom alkalmával Matoš kollégám felhívta figyelmem négy nagy méretű vászonra a rendházban, amelyeket éppen akkor restauráltak: az egyik (260×195 cm) a Fájdalmas Anyát ábrázolja (piéta), három pedig (182×128 cm) Jézus szenvedésének mozzanatait: Jézus megkorbácsolását, tövissel koronázását, kigúnyolását és Jézust a keresztúton. A képek (szakértők véleménye szerint) az 1740-es évekből származnak, különösebb értékkel és eredetiséggel nem rendelkeznek.⁵ Ezekről a képekről időközben színes reprodukciók is megjelentek.⁶ Az általam ismert források azonban hallgatnak egy további képről, amelyet az imént említettek „szomszédságában” helyeztek el a rendház folyosóján: ez Jézus Szívének allegorikus képe, amelyen angyalok emberi szíveket gyűjtenek, és azokat felajánlják az Isteni Szívnek. A kép jellegéről, véleményem szerint, ugyanazt mondhatjuk el, amit az előző négy festményről. Ezt a képet – legalábbis annak idején – nem restaurálták.

Időközben (1982) előző szabadkai gimnáziumi tanárságomból az óbecsei Nagyboldogasszony-templom plébánosi címére kaptam kinevezést. Mint vérbeli plébános, rögtön hozzáálltam a plébániai könyvtár rendezéséhez. Ott bukkantam rá a nevezetes kalocsai jezsuita, Tóth Mike által szerkesztett Jézus Szentséges Szívének Hírnökének évfolyamaira. És íme: az egyik füzetből „rám mosolygott” a péterváradi Jézus Szíve-kép reprodukciója metszet formában. Nem akartam hinni a szememnek. Döbbenetemből akkor ocsúdtam fel, amikor megláttam a képet mintegy keretező szöveget:

„Régibb emlékek
Jézus szents. Szíve tiszteletéről Magyarországon.

III. Péterváradon, hol annyi dicsőséggel küzdöttek hőseink hazánk szabadságáért, hol annyi véres csatát vívtak egykor seregeink; azonnal a bé-

⁵ Vö. ULIĆ, Milan, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na trima slikama na platnu iz rimokatoličke župne ckrve Sv. Jurja u Petrovaradinu. Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine* (Zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad 1976) 227-230.

⁶ KORHECZ PAPP Zsuzsanna, *Bécsi barokk mesterek művei a Vajdaságban. Katalógus* (Városi Múze-

kés idők kezdetén, lelki szabadságunk, üdvünk drága szent vérenek forrása nyílt meg a sok fáradalomban tikkadt és lankadó hazánk felüdítésére, nemzeteinek hitélete föllevenítésére. Az isteni Szív, mely egykor utolsó csöpp vérét is kiontá érettünk, azután kegyelmeit árasztá reánk s árasztja folyton, ha csak hozzá szeretettel közeledünk. Közeledett Jézus szents. Szívéhez Pétervárad hívő népe is és tisztelte e Szívet buzgón csakhamar a mult század kezdetén; ennek bizonyítékát adja azon régi kép, mely most is ott áll a vár plébánia-temploma jobb oldalú falán.

A kép két méter magas és egy méter széles olajfestmény, melynek eredeti másolatát ide mellékeljük. A kép gondolata igen elmés, alakjai a művészet követelményeinek megfelelők, színezete élénk és kellemes még most is.

A szents. Szív mintegy trónuson van elhelyezve s lángoló sugarak áradnak el körülötte s belőle, mint középpontból. Alatta három angyal térdel: egy a középben, két nagyobb angyal oldalvást. A középben térdelő kis angyal fölszededegeti a földön elszórt emberi sziveket s a nagyobb angyaloknak nyújtja, ezek pedig szeretettől ihletett, könyörgő s imádó kifejezéssel a sziveket egyenkint az isteni Szívnek ajánlják fel. A kép alatt németül e szavak állanak: In all eurer Noth, Angst und Schmerz, bittet umb hilf bey Jesu Herz. (Minden bajban, szorongatásban és fájdalomban, Jézus Szívétől kérjetelek segítséget.)

Mint hallottuk, e kép Jézus szents. Szíve ünnepekor a főoltáron van elhelyezve.

A kép korát nem sikerült kitudnunk, de a templomban levő s ép oly nagyságú képe Xav. sz. Ferencznek ugyanazon festőre enged következtetni; Xav. sz. Ferencz képe pedig 1703-ban készült. Mindazonáltal nem akarjuk állítani, hogy e képek már az említett évben azon helyen voltak, a melyen most vannak.

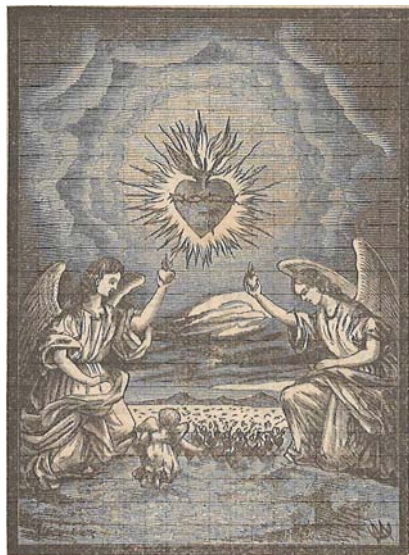
*

Ugyanazon templomban még egy más helyütt is látható Jézus szents. Szíve. Az evangélium oldalán a második mellékoltáron, kép helyett, faragott nagy feszület áll; e feszület fölött, az oltár orma háromszögében, hol a Szentlélek galambképe szokott lenni, Jézus szents. Szíve fafaragmánya van, a közönséges alakban. A szívből, mint középpontból, sugarak áradnak szét és bizonyos távolságban könnyűded felhők lebegik azt körül, három imádó angyalfejjel együtt.

Tóth Mike S. J.⁷

um, Szabadka 2015) 52-56.

⁷ *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke* XXII (1888) 49/1; Tóth Mike S.J., *Hajdan és most. Jézus Szent Szívének tisztelete Magyarországon* (203 képpel; Hornyánszki Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, Budapest 1898) 45-47. – A korabeli helyesírást változatlanul hagytam. A nyil-

A PÉTERVÁRADI JÉZUS SZÍVE-KÉP

Az említett Szent Kereszt-oltár oromzatában ma is ott van a felhőktől és sugaraktól körülvelt szív.⁸ Mindenesetre érdekes és sokatmondó, de egyben kézenfekvő, hogy a fent taglalt kép felirata német. A Xavéri Szent Ferenc-képre nem tudok visszaemlékezni. A templomban ma is van oltára a szentnek, ez azonban 1903-ban került mai helyére.⁹ Úgylehet, a Tóth Mike által ismertetett és datált képet váltották fel vele. Egyébként mind a Jézus Szíve-, mind a Xavéri Szent Ferenc-kép nyilván a jezsuita atyák működésével, lelki-ségével függ össze.

Tóth Mike az eperjesi kálvária-kápolna képét a péterváradai kép gondolatával hasonlítja össze. Így hát lépünk át Szerém vármegyéből Sáros vármegyébe, Péterváradról Eperjesre.¹⁰ Tóth Mike így vélekedik: „A kép gondolatával már máshol is találkoztam, a többi közt Péterváradon; de az eperjesi festmény határozottan a legjobb, s valódi művészre vall. Úgy hiszem, a 18. század első felében készült.”¹¹

Összehasonlítás végett álljon itt a kép reprodukciója:

vánvaló elírásokat kijavítottam.

⁸ Vö. KORHECZ PAPP Zsuzsanna – KOVAČEV NINKOV Olga, *Barokk a Vajdaságban. Katalógus* (Városi Múzeum, Szabadka 2005) 39.

AZ EPERJESI JÉZUS SZÍVE-KÉP

Az erzsébetvárosi örménykatolikus ótemplom egykori képe

A következő utunk az erdélyi Erzsébetvárosba¹² vezet. Tóth Mike így rögzíti visszaemlékezését:

„Az irgalmas nővéreknél Erzsébetvárosban 1886. év nyarán rendkívül kellemesen lepett meg egy olajfestmény, melyet ott az egyik terem falán megpillantottam. A kép mintegy 80 centiméter magasságú, Jézust vagy öt éves korában s ülő helyzetben ábrázolja a szent Szívvel. Jézus arca nyájas, okos és fölötté megnyerő kifejezésű.

A festmény színeinek megválasztása s a fejnek alakítása határozottan igen jó.

A láncz, melyet Jézus kezeiben tart, bizonyára a szeretet lánczát jelöli, melyet Jézus arra vetni készül, ki a bizalommal feléje közeledik; de Jézus nyájas arca, s a lábainál elszórt rózsák eléggé mutatják, hogy attól a láncztól nincs mit félned, mert az egyes lánczszemek rózsákká változnak, mihelyt a lánczot Jézus kezeiből önként magadra veszed.

⁹ Vö. KORHECZ PAPP 83.

¹⁰ Eperies, Prešov.

¹¹ TÓTH 1898, 26.

A képet t. Csatt Margit főnöknő volt szíves a „Hírnök” számára lefényképeztetni.

Reánk nézve rendkívül érdekes az, hogy e kép 1725-ből való és Veres nevű kolozsvári születésű festő munkája, kinek Erzsébetvárosban még több kitűnő festménye van.

E kép pedig, amelyről szólunk, nemsokára 1725. után az erzsébetvárosi örmény-katholikus ó templomban mint oltárkép szerepelt ... hogy Jézus sz. Szívének képe Jézus egész alakjával festve, már előbb valahol mint oltárkép szerepelt volna, előttünk ismeretlen. Mi azt véljük, hogy Erzsébetváros e tekintetben az első helyet foglalja el.

Tóth Mike S. J.¹³

AZ ERZSÉBETVÁROSI JÉZUS SZÍVE-KÉP

Erzsébetvárosban a Szatmári Irgalmas Nővérek rendházát és intézetét, ahol Csatt Margit 1886-ban főnöknő volt, elsodorta a történelem vihara.¹⁴

¹² Dumbraveni, Elisabethstadt.

¹³ TÓTH 1898, 27-28.

¹⁴ Uo., valamint ÁVEDIK Lukács, *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája* (Szamosújvár 1896) 169, 182; PUSKÁS Attila, *Az erdélyi örmények nyomában* (Gyergyószentmiklós 2006) 16.

¹⁵ Vö. GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVIII. században* (Akadémiai Kiadó, Budapest

A Veres nevű, kolozsvári születésű festőről nem sikerült semmit kiderítenem. A művészettörténeti monográfiák egy Veres Mátyást említenek, aki Csíkrákosban a Jézus születése főoltárképet festette. Ő azonban nem feltétlen azonos az itt említettel.¹⁵ Az sem egyértelmű, melyek azok a „kitűnő festmények” Erzsébetvárosban, amelyekre Tóth Mike gondol? Részemről csak az ottani örménykatolikus főtemplom jelenlegi mellékoltárképeit ismerem. Ezek pedig az irodalom szerint egykorúak a templommal (1791), és alkotóik nevét a szerzők nem említik.¹⁶

Tóth Mike az erzsébetvárosi kép „hasonmását” is felfedezte Egerben, az Angolkisasszonyok intézetének folyosóján. Mivel az előbbiről biztosnak véli, hogy Veres alkotása, a hasonlóság alapján az egri képet is az egyébként ismeretlen Veresnek tulajdonítja.¹⁷

AZ EGRÍ JÉZUS SZÍVE-KÉP

1955) 258.

¹⁶ Vö. ÁVEDIK 103; továbbá: PUSKÁS 15. – Itt szeretném megköszönni Dr. Jakubinyi György, gyulafehérvári érseknek, hogy nekem Vicellár Máriánál a felvételeket beszerezte.

¹⁷ Vö. TÓTH 1898, 23-25.

¹⁸ Odorheiu Secuiesc.

Székelyudvarhely¹⁸ és Krisztus oldalsebének tipológiája

Tóth Mike az erzsébetvárosi kép további „rokonát” is felfedezte Székelyföldön. Egészen az útleírás stílusában így beszéli el élményét: „Az országút mellett, mely Székely-Udvarhelyről Székely-Keresztúr felé vezet, a városból vagy egy kilométernyi távolságban balra, a sósforrás alatt egy régi kápolna tűnt szemeimbe. Az ajtó fölött, ha jól emlékszem, 1594-ik évszám van bevésve. Lepillantottam és nagy meglepetésemre az oltáron e képet láttam, melyet nagys. és ft. Jung-Cseke Lajos esperes úr a ‚Hírnök’ számára kegyesen lefényképeztetett:

Az eredeti olajfestmény maga jó régi, már javítás alatt volt és némi képp az erzsébetvárosi Veres-féle festményre emlékeztet.”¹⁹

A SZÉKELYUDVARHELYI KÉP

Egy további közleményből arról értesülünk, hogy 1773-ban (ez a jezsuiták feloszlatásának éve) az utolsó jézustársasági házfőnök, Lestyán Mózes kijavíttatta a kápolnát. Majd a továbbiakban sok méltatlanság érte. 1870 előtt újra megáldották, és ez évig virágvasárnap előtti pénteken („Fájdalmas-péntek”) és Úrnapja előestéjén tartottak itt ájtatosságot.²⁰

A kép, amint ezt a reprodukció mutatja, a Jó Pásztorat ábrázolja, aki vérével csillapítja báránya (a tanítvány – „discipulus”) lelki szomját, s így gon-

¹⁹ Jézus Szentséges Szívének Hírnöke XXII (1888) 104.

²⁰ Uo. 243-245.

doskodik üdvösségéről. Mivel a két imaalkalom összefüggött Jézus vérenek és szenvedésének gondolatával és kultuszával, a kép egészen összhangban áll ezzel.

A motívum nem teljesen ismeretlen: a népi ájtatosságot, vallásosságot célzó szentképecskéken és imakönyvekben is előfordul a XVIII–XIX. században. Ám (legkésőbb) már a XV. században ismerős volt, amint ezt az egykori kölni karthauzi rendház egyik illuminált, kéziratban ránk maradt imakönyvének illusztrációja is mutatja.²¹

A KÖLNI IMAKÖNYV ILLUSZTRÁCIÓJA

A hívő számára Jézus Szíve az isteni irgalmasság forrása. Mint magunk is meggyőződhattünk, ennek elgondolása és ábrázolása idővel változhatott. Voltak szerencsésebb és kevésbé szerencsés ikonográfiai „megoldások”: az édeskés-népiestől a merészebb, de a hívők szélesebb köre számára idegenig – éppúgy, mint ma. A hangsúlynak a remélt és elért lelki eredménnyen kell lennie: megtanultam-e értékelni Isten irgalmasságát, és előrehaladtam-e az irgalmasság gyakorlásában ezáltal, ennek segítségével?

²¹ SCHÄFKE, Werner – WAGNER, Rita – BOCK, Ulrich (Hrsg.), *Die Kölner Kartause um 1500*. (Köln, 1991) 147. (Kat. Nr. 4. 15. Berlin Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct. 451)